

UNGARIA

REVISTĂ SOCIALĂ-ȘTIINȚIFICĂ-LITERARĂ.

Apară

*(oară de Iuliu, August)
oară pe inimă*

REDACTOR:

GRIGORIU MOLDOVAN.

Abonament:

Pe an 6 fl (14 franci)

Pe 1/2 de an 3 fl (7 fr)

RELIGIUNEA ȘI IDEA NAȚIONALĂ ÎN LUPTA RASELOR.

În lucrul emoscut ce rolă însemnată joacă diferitele religii în viața popoarelor, națiunilor și raselor. Față de acest rol însemnat a fost mai de frunte acela, pe care l'a jucat religia în evul vechiu. Tustel de Coulanges a dovedit, că în evul vechiu religia a fost exclusiv legătura unității. Roma în mare parte la aceea ș'a putut mulțumi estensiunea potestății și mai târziu domniă peste lume, că a primit în sinul seu cultul și Zeii cetăților cucerite. Indată la început și-a apropiat cultul zeului sabin Consus, ear mai târziu pre cel al zeului sabin Quirinus. Aceasta o a făcut pentru aceea, ca să introducă o legătură intimă între poporul sabin și cel roman. Pre Alba, căreia Roma i-a fost numai colonia, pentru aceea o a atăcat ca să-i răpească zeii și religia, căci Alba a domnit prin puterea zeilor domnitori, ce se aflau în sinul ei. Roma a cucerit tot-atâta zei și religii, câte cetăți și provincii. A cucerit pre Jupiter-ul Praenest-ei, pre Junone al Lanuvium-ului și pre Venus-ul samniților; elocând apoi pe

zeii popoarelor cucerite între zeii sei proprii a înființat unitatea politică a cuceritorilor și cucerților.

Luptele religioase ale evului mediu se țin mai puțin de obiectul nostru. Acestea au fost rezultatele fanatismului religios și domnitorii și națiunile s'au abătut dela aceea concepțiune filosofică a romanilor că adevărată unitate religioasă numai în acel cas poate servi de fundament solid unității politice, dacă unitatea religioasă rezultă din respectarea deosebitelor culte, ear nu din atăcarea acelor.

Intregul ev mediu e plin de nișuite referitoare la estirparea confesiunilor (religiunilor); religia deci a avut atunci influență mai mult distrugătoare decât unificatoare.

Reformațiunea a dăruit popoarele și statele nu numai din punct de vedere religioasă, ci și din punct de vedere politic. Unde a succes a sufoca reformațiunea în germine, prin estirpirea protestanților, ca în Franca, acolo ori cât a perdit spiritul națiunii pre conta cugetării libere, a dobândit

mult imitatea socială și a statului. Unde însă puterile au trebuit divise din punct de vedere tactic, ca în Ungaria, acolo reformațiunea a fost nespuse de folositoare și din punct de vedere politic. Franța prin sufocarea protestantismului a recăzut foarte tare ce ce privește înaintarea pe calea înaintării și a civilizațiunii, dar a dobândit fără îndoielă unitatea-i națională și a statului. Decentralizațiunea și bucățirea statului și a națiunii germane în multe privințe stă în relațiune cu protestantismul.

Idea religioasă însă nici în evul mai nou nu și-a pierdut marea sa influență în lupta raselor, popoarelor și națiunilor. Și azi dispune de puterea-i legativă, ce o avea în Roma, și de puterea disjunctivă ce o avea în evul mez. Ambele efecte, respective rezultate le observăm în deosebitele state ale Europei. În Germania catolicismul nu prin natura ci prin pozițiunea sa are putere disjunctivă. Aci și are baza separatismul german. Tot acel efect îl are catolicismul, ear numai prin deosebita-i pozițiune, și în Irlanda, unde încă formează elementul disjunctiv a unității statului englez.

Unității puternicului stat și-a națiunii franceze nu-i servește de basă solidă numai unitatea-i gramaticală și politică, ci tot odată și unitatea religioasă. Catolicismul în Franța are putere legativă. Cumcă Ungariei încă i-a folosit mult catolicismul, nu poate fi nici vorbă. Ungaria s'a născut din sîmul catolicismului. Dacă primul rege al nostru, adică sfîntul Ștefan s'ar fi ali-

pit nu de biserica romană, ci de cea resăriteană, Ungaria nu numai pre terenul cultural ar fi rămas la nivelul celorlalte popoare balcanice, ci atunci poate și națiunea magiară s'ar fi contopit în slavism, ca alții lor bulgarii.

Reacțiunile mai tîrzii ale catolicismului se pot reduce la tendințele reacționare ale Vienei.

Religiunea Romei încă are putere susținătoare de rase și națiuni. O dovedește aceasta în prima liniă mai pre sus de ori ce îndoielă exemplul Poloniei, care contra tuturor încercărilor de contopire ale Rusiei să luptă cu arma catolicismului. Puterea conservativă ce să află ascunsă în catolicism, e cauza și la aceea că Rusia tocmai așa persecutează religiunea catolică, ca și limba polonă. Tot aceasta se poate zice și despre rutenii uniți cu Roma. Persoana politică a acestora într'adevăr numai prin catolicism se deosebește de națiunea rusă.

Dar ceea mai eclatantă pildă cu privire la puterea catolicismului ca conservatoriu de rase ni-o servește Irlanda. Irii și-au pierdut de mult limba. Abia câteva sute de mii din munții Kerry și mai știu limba maternă. O'Connell și-a rostit în limba engleză detunătorele-i filippice contra Angliei. Persoana națională a irilor s'a susținut exclusiv în catolicism. Biserica (anglicană) statului englez sistată în 1873 de Gladstone a reprezentat apăsarea engleză și catolicismul interesele naționale ale irilor. Cine a aparținut la biserica anglicană a statutului acela n'a putut fi ir, și

viceversa: locuitorii catolici ai Irlandiei au format și formează națiunea irilor.

În catolicism astfel de tocmai așa se află puterea conservatoare de rase și națiuni, cași în ori care altă religiuo. Numai are o scădere eară față de toate alte religii, și aceasta constă în aceea, că tocmai pentru universitatea (catolicitatea) ei nu e aptă spre formarea bisericilor naționali.

Toate încercările cari au voit să descentralizeze biserica catolică în biserici naționale, necesarmintea s'au frânt tocmai prin esența catolicismului; prin cuprinsul dogmelor sale universale și generale. Febronianismul, care poate a fost ceea mai grandioasă încercare spre decentralizarea bisericii catolice în biserici naționale, pre lângă marele-i rezultate la aparință, s'au frânt numai decât; galicismul ce e drept a lăsat după sine urme în idei, dar rezultate mai afund tăietoare în independința bisericii franceze nici acesta n'a avut.

Biserica catolică magiară deja în momentele nașterii sale a purtat în sînul seu germinile separatismului.

Drepturile escepționale, adeca așa numitele drepturi apostolice ale regelui deja dela început au dogmat direcțiunea deosebitei dezvoltări de drepturi ale bisericii catolice față cu Roma. Ce e drept catolicismul în Ungaria dela început a fost religiuo de stat, dar și pe lângă corectul punct de mănecare totuși nu s'a putut desvolta în biserică națională.

Accasta însă nu se poate aduce ca acasă contra catolicismului, căci doar universalitatea-i eschide transformările naționale. Dar acest fapt se poate constata fără îndoială, ma din motive politice chiar și trebuie constatat.

Alte religii sunt cu deosebire acomodate spre a se contopi cu statul și ai servi scopurilor aceluia. Anglia în mare parte la aceea are de a și mulțămii potestatea, că adeca biserica i-a devenit națională și astfel un factor al scopurilor statului.

Protestantismul încă se ști acomoda pre deplin scopurilor statului pre cum o dovedește aceasta mai pre sus de ori ce îndoială istoria protentantismului magiar.

Dar puterea legativă a religiei nicăiri n'a ramas așa în vigoare după căderea imperiului roman, ca în orientul Europei. Romanitatea o au continuat și după căderea imperiului popoarele latine ale occidentului, francezii, spaniolii, italienii.

Spiritul religiei Romei la erezit însă Orientul. Deja imperiul oriental a dovedit că în Byzant s'a mutat nu într'atâta cultura Romei, încât spiritul religiei romanității antice, care a fost decăzut în Italia. Imperiul roman apusan n'a fost în stare să contopească catolicismul în organismul instituțiilor statului; Bizanțul însă a asimilat cu deosebire instituțiile-i politice religioase.

Desbinarea de cătră centrul bisericesc, adeca schisma cu Roma, Orientului i-a folosit mult și politicește.

Imperiul resăritean, popoarelor din Orient nu le-a lăsat nici o ereditate alta, decât ideea unificării religioase emanată din romanitate. Imperiul apusan a lăsat erezilor sei, popoarelor latine, o cultură strălucită, limbă și instituțiuni admirabile. Imperiul resăritean n'a lăsat în urma sa popoarelor din peninsula Balcanică nici limbă, nici cultură, nici instituțiuni, ci le-a lăsat numai puterea unificativă a religiei.

Din limba greacă nu s'au născut fete nici nepoate, ca în Apus din cea latină. Dar spre scopuri politice poate au lăsat în urma sa o legătură mai prețioasă în religie răsăriteană. Aceasta e cea mai puternică putere unificativă. În aceasta își află baza ideea unității celei mai mari, a panslavismului. Slavii catolici nici când n'au putut fi dobândiți pentru scopuri moscovite, cu toate că îi leagă afinitate de rasă și limbă de centrul slav. Puterea unificativă a religiei însă a atras către Rusia și popoare cari nu sunt afine cu limba slavă, precum p. e. pe români.

Chestiunea românilor ardeleni stă în strinsă legătură cu chestiunea religiei. Pre românii ardeleni nu numai rasa — dar totodată și comunitatea religioasă îi leagă de România. Mă legătura religioasă e încă mai generală, căci aceasta atât pre românii ardeleni cât și pre cei din România, pre lângă toată nestătornicia politicii zilnice, îi apropie de Rusia.

Dacă românii ardeleni ar fi protestanți, n'am avea chestiunea românilor. Căci în Orient religiu-

nea e cea mai puternică legătură; nu exista instituțiuni de stat, politică, ori socială, care să fie așa puternică ca aceasta. Afinitatea de rasă și comunitatea limbii încă e numai un fir slab față de aceea legătură. Românimea protestantă nu s'ar asocia cu aspirațiunile sale nici României, nici Rusiei. Protestantismul deja de mult ar fi înjugat românimea în legăturile statului magiar.

Dar pentru ce nu s'a putut efectua aceasta prin catolicism, nici barăm în parte? Așa s'ar fi putut crede că atunci când curtea din Viena s'a asociat cu Roma, spre a reîntoarce pre românii ardeleni dela biserica resăriteană, prin aceasta vor aduce barăm un folos mediat intereselor națiunii maghiare. Acest lucru însă nu i-a trecut prin minte nici uneia părți și nici rezultatul practic n'a servit spre folosul intereselor națiunii maghiare. Cu atât mai puțin a putut rebonifica interesele națiunii maghiare unirea unei mari părți a românilor ardeleni pentru căderea bisericii protestante maghiare de stat.

Nu mai suferă nici o îndoială că ideea națiunii române o a trezit catolicismul. În institutul „de propaganda fide“ au studiat acci tineri români, cari au ajuns la convingerea romanității lor, care convingere apoi o au trezit și în națiunea lor. Prin intermedierea catolicismului a ajuns apoi aceasta convingere și la romanitatea de confesiunea orientală. Catolicismul a format prima legătură între tradițiunile romane și națiunea română, căci doar până ce a aparținut în-

treaga românime religiei orientului, ideea națiunii române în legătură cu conștiința romanității nici n'a existat. Religiea orientului s'a părut a rumpe pentru tot-dea-una românimea nu numai de religiozitatea Romă, ci tot-odată și de tradițiunile culturale ale Romei.

Și apoi fiindcă catolicismul a fost aceea putere, care a trezit în românime conștiința națională, aceasta nici n'a putut fi în opozițiune cu scopurile naționale. Dealtmintearea unirea n'a identificat religiea românismului și în celea esterne cu religiea magiarilor catolici. Roma românilor le-a dat mai multe concesii în ce privește liturgia și coelibatul. Statul magiar apoi s'a silit ai elibera pre români de sub domnia liturgiei slave aducându-se la inițiativa lui aceea lege, care a organizat pre basă națională și religiea românilor de rital resăritean. Lucrurile esterne (ritul și altele) fac foarte mult în ce ce privește influința politică și socială a religiunilor. Abstrăgând deci dela aceea, că catolicismul a trezit în românime ideea națională, unirea, fiind că de lucrurile esteriore nu s'a atins, n'a adus mai aproape pre locuitorii catolici români ai Ungariei de majoritatea catolică a națiunii magiare.

Astfel a rezultat acel lucru unic în felul seu, că pre românime o întărește nu numai rital oriental, ci tot-cdată și catolicismul. Astfelu a ajuns catolicismul și în orientul Europei de a juca rolul susținătorului de rase, de care dispune și în Irlanda.

Religiea deci pre cum se vede

din celea espusă va juca un rol foarte însemnat în lupta raselor în întreg Orientul și în special în Ungaria. Acest rol de secur e nefavorabil intereselor naționali magiare.

Ideea națională aparține celor mai puternice puteri susținătoare de rasă. Ce e drept nici în zenitul dezvoltării sale n'a fost esclusiv putere susținătoare de rase; dar azi încă ocupă loc între feciorii decizetori. Conștiința națională dacă se poate răzima pre cultură, literatură și arte, azi încă e aproape neînvingibilă și împedecă, ca barăni o rasă mai mică să se contopească în una mai mare. Pre slavii apuseni, anume pre bohemi și moravi, mai virtos pentru conștiința lor națională și culturală dezvoltată nu pot asimila germanii. Astfelu deci ideea națională în Orientul Europei va fi un obstacol puternic în ce privește amestecarea raselor. Dar nu un obstacol neînvingibil. Un mileniu sau mai multe milenii pot se restorne toate pedecile.

Spiritului comun al Europei în ultimul mileniu aceste trei idei i-au dat directiva: ideea religiei, a națiunii și a libertății. Aceste idei în deosebite epoce au ocupat locul prim, a domnit în ordine una după alta, dar nici odată esclusiv și necondiționat. Cu ideea religiei m'am ocupat atât cu privire la referința ei referitoare la evul vechiu, cât și la cel mediu, mă chiar și la cel nou. Dar nici chiar din deducerile mele de mai nainte nu rezultă, că doar ideea religioasă carecândva ar fi fost esclusivă. Încă și în celea

mai esagerate epoci ale ei încă i-au fost rivali ideea națiunii și a libertății. Mai virtuos despre ideea națiunii e o greșală a crede aceea, că aceasta ar fi o absolută invențiune a epocii moderne și cumcă în evul mez nu i-a fost câte odată rivalul învigatoriu ideii religio-nare.

Statul teritorial al evului mez a fost un rezultat necesariu a emigrațiunii popoarelor. Marea revoluțiune a omenimei a aruncat din Nord și dela Răsărit popoare asupra imperiului roman decadent. Acest imperiu s'clătina din fundament, dar a aruncat lumină: lumina civilizațiunii. Aceasta a fost unica lumină pre atunci în Europa. Popoarele barbare, asemenea fluturilor de noapte, au erupt din întunecimea lor, ca să împresoare această lumină, și în urmă s'ostingă pre timp îndelungat.

S'a născut o confusiune generală, ca după o revoluțiune geologică. Straturile popoarelor în urma sguduirii au eșit din locurile lor, baricadându-se (acumulându-se) unele preste altele. Unul s'a împins la o parte prin violință, celalalt a ajuns sub mulțimea gloatelor conglomerate, unde s'a nimicit. Fața întregului nostru continent s'a străformat. În locul imperiului roman, care a cunoscut numai o națiune pre cea romană, sau cel mult pre cea greco-romană, s'au născut state noauă, în cari au ocupat loc lângă olaltă celea mai mestecate popoare. Legătură comună, care a fost burgesia romană, n'a mai existat. Aceasta a fost înlocuită prin ideea statului teritorial.

Dar pentru aceea puterile ce stau în servițiul ideii naționale n'au stagnat. Cristalisarea chaosului turburat nu s'a oșteptuit pre basa ideii de stat teritorial. Zisa lui sfântul Ștefan despre regnum unius linguae, n'a însemnat perirea puterilor ideii naționale. Acestea puteri a lucrat înainte de asta cu o miie de ani în patria noastră și lucră și acum. Funcționarea lor azi de secur e mai conștie de sine, dar aceasta obvine numai de acolo, că azi înaintea mișcărilor omenimei preste tot sunt mai clare acestea scopuri, cătră cari în amurgul evului mez ii împingea numai instinctul. E fapt, că aceasta chestiune în evul mez nu ș'a avut basa tot de-a-una numai în conștiința de rasă, ci și în gramatică. Normanii, perzîndu-și limba și devenind francezi, au nutrit ură față de afinii lor de rasă, față de anglo-saxoni. Intr'atăta au disprețuit Anglia cucerită de ei, încât materialul de lipsă la edificările lor l'au adus din Francia. În marea lor îngâmfare au crezut că tot ce e englez e reu și tot ce e francez e bun. E drept că rase au stat față-n față în luptă, și că au perit, s'au contopit, și cu ele cu tot le-au perit sau li s'au contopit și limba în gramatica învingătorilor.

Dar ura dintre rase destule-ori a fost nutrită și prin diferința limbei,

După cucerirea Angliei sașii numai pentru aceea au mers cu Vilhelm în resbelul estermătoriu purtat contra lui Mainc, pentru-că și-au putut resbuna asupra poporului regelui nesuferit, adeca asupra poporului de o limbă cu ei.

Resultatul rebelului Pa decis nu într'atăta bravura călăreților normani. a lui Vilhelm, încât furia rabiată a englezilor care n'au lăsat piatră pe piatră, ma au astirpat și vița de vie și arborii. In orbia urei lor națională și-au închipuit. că macelărind pre francezi, și resbună asupra Normandiei.

Cine ar putea nega, că din esemplul adus apare ura dintre rasa cuceritoare și cucerită? Dar cine ar cuteza tot odată a susține, că fără deosebire de limbă aceasta ură ar fi devenit așa de esacerbată? Esemplul francilor și burgunzilor e aproape identic. Cei de întâi tocmai așa au urit pre cești din urmă, ca pre români. Dar istoria ne mărturisește, că la mânia dintre Hildebert și Chlothar a dat ansă ura națională a francilor.

Nu e acest din urmă așa fenomen, ca ura dintre ruși și poloni, care rumpe legăturile de rasă? Și nu tocmai polonii și rușii dovedesc cea mai deosebită gramatică pre lângă afinitatea de rasă?

Și oare n'a fost trecutul, câmpul luptelor celor mai grozave, cari au decurs sub stindardul negru al invidiei de rase și naționalitate.

Ma în patria noastră n'a existat oare în decursul întregului ev mediu o ură neimpăcată între cele două rase, cari trăiesc în pace una lângă alta între magiari și germani? Dacă o ar nega aceasta cineva, atunci îi atrag atențiunea asupra sângeroaselor conflicte dela Buda și la privilegiile cetăților germani din țara de sus. Germanii nu puteau suferi între ei pre magiari și întors.

Și cumcă protestantismul ascunde sub mantaua sa scopuri naționale și de ale libertății, nici nu mai trebuie explicat. Ne mai vorbind despre marele rebel religios al Germaniei, și omițind căderea protestantismului frances, luptele religioase și aici în Ungaria au ascuns idei naționale și de ale libertății. Impăciuirile dela Vienna și Linz au dus la triumf nu numai interesele protestantismului, ci și cele ale libertății și cele naționale.

Ideea religioasă n'a fost exclusivă nici chiar în seclii fanatismului celui mai mare, ci tot de-a-una a stat în legătură cu cei doi emuli ai sei. Fanatismul catolicismului a culminat în cruciate; dar deja seclii XI., XII și XIII au purtat în sine cultul reformațiunii. Decădinta i'a urmat ce e drept numai mai târziu, dar simptomele decădintei s'au ivit deja de timpuriu.

Cel mai interesant fenomen e, că ideea religioasă mai târziu s'a aliat cu emulul seu: cu ideea națională. Sub influința ideii naționale s'a început în toate părțile curentul puternic a înființării bisericilor naționale, unde numai s'au înființat biserici naționale, ceea ce a fost cuputintă mai virtos pre teritoriul protestantismului și a ortodoxiei, s'a dezvoltat și întărit sentimentul religios. Astfeliu ideile religioase din decădinta de după cruciate au fost scăpate de ideea națională și în parte de ceea a libertății.

Când a devenit domnitoare ideea naționalității, nici aceasta n'a fost

tirană exclusivă a spiritului comun din lumea civilisată. Puterea ei tocmai așa a fost înfrânată din partea ideii religioasă și a libertății precum a fost înfrânată ideea religioasă din partea idealului libertății și naționalității.

Ideea predominantă a epocii noastre încă e tot ideea națională; dar i se vedesc toate simptomele decădintei. Luptele mari și sângeroase, cari decurg din secolul trecut în numele ideii naționale adesea au dat la o parte ideea religioasă și a libertății; tocmai așa precum în zenitul ideii religioase au fost date la o parte ideea libertății și cea națională. Decădinta ideii naționale nimic însă nu o arată așa de bine, de cât aceea, că deja e și constrinsă la ajutorul emulului său, la ideea religioasă; ma o mărturisesc aceasta simptome serioase că ideea religioasă și rădică în parte arc triumfal asupra ideii naționale.

Toate semnele din marea luptă ce decurge în lume dovedesc decădinta ideii naționale.

Ideea națională engleză, de când cu rolul titanic a lui Gladstone, e slăbită prin ideea libertății, și aceasta idee constringe pre Anglia să-i dea concesiuni Irlandiei.

Și dacă numai ideea libertății ar fi aceea, care ar cauza decădinta ideii naționale vegetane, atunci ne am putea bucura noi și dimpreună cu noi toți pretinii înaintării. Dar pretutindenea în Europa se naște acel anacronism, că ideii naționale, care începe a înbătrâni, îi servește de cârjă spri-

jinitoare ideea religioasă.

Perspectiva viitorul încă e și mai nefavorabilă ideii naționale. Pre câmpul de luptă s'a ivit nouă idee, care înainte de aceasta a fost ascunsă numai în încrețiturile creierilor utopiștilor, ideea socialismului. Toți pașii socialismului cari azi îi face încă pre drumurile-i necalculabile, dau în dos ideea națională și pre aliata ei de acum, pe cea religioasă; ma dau în dos rezultatele la cari a ajuns epoca triumfătoare prin luptele libertății. Nu voiesc a mă aprofunda în negura transformărilor viitorului și nici nu fac deduceri referitoare la soarta ideii naționale maghiare în viitoriu, dar nu suferă îndoială, că marile idei sociale încă mai tare vor submina solul sub ideile vechi deja pre calea decădintei. Socialismul Apusului a slăbit deja antitezele naționalității, și astfel arată decădinta ideii naționale la națiunile, cari stau în fruntea civilizațiunei.

Nihilismul adeca forma rabiată a socialismului nordic, încă e cel mai neimpăcat contrariu al ideilor naționale slave, și pre cum puterile misterioase din afunzimile mărilor subminează stânca, așa subminează nihilismul ideea națională ce e ascunsă în panslavism.

Poate că deja nici nu e de parte acel timp, când raselor le va rămânea numai lupta culturală care a esistat tot de-a-una și va esista până atunci până când pre acest rotogol vor esista rase. Și în aceasta luptă culturală vor cădea rasele slabe, dar nu în urma ar-

melor și a violinții, ei în urma puterilor transformătoare, cari pe globul nostru nu lasă în odihnă nici

lumea fizică, nici cea morală, ei tot de-a una tind spre perfecționare și unitate.

Gustav Beksics.

ÎN PENINSULA BALCANICĂ SĂ NAȘTE O LIMBĂ ROMANA.

(Capet.)

Scriitorii români retac și aceea im-prejurare, că Caloioanestii n'au știut latinește, și că opistololo scriso în limba bulgară au trebuit să le traducă în latină pro sama papei; că din cauza aceasta au trimis și doi tineri în Roma spre a studia limba latină, căci la ei nu este cine ar ști limba latină. Cași cum naționalitatea prin altceva, nu prin limbă ar trebui, sau s'ar putea face evidentă. Vlachie deci parte și trag originea dela coloniile romane, cari după cum am văzut, au înflorit după curs de mai mulți seclii pro peninsula balcanică, parte dela popoarele romanisate ale acestei peninsule, cari prin seclii IV și V d. Chr. au trăit sub guvernarea bisericii latine, dar mai târziu în Bulgaria și Sârbia au ajuns sub guvernarea *bisericii slave*, ear în Macedonia, Thessalia și alte provincii mai de Sud au ajuns sub guvernarea *bisericii grece*.

Dar oare înșiși Asaneștii, întemeitorii a douăi Bulgarie, fost'au ei vlachi ori bulgari? După mărturisirea lui Nicețas Choniates au fost vlachi din Haemus, ori Balcani, și încă vlachi fără posesiune imobilă.

Dar fiind-că papa Inocențiu al III-a i-a scris aceea regelui maghiar Emeric, că Așan, Petru și Joannitzius sunt descendenții regilor de mai înainte și cumcă ei numai au ocupat teritoarele antecesorilor lor, ear nu le-au ocupat acele (non tam occupare quam reoccupare coeserunt), Jirecek îi ține de a fi din Tîrnov și urmași de ai țerilor vechi bulgaro, și cumcă Asaneștii numai spre a-și ajunge scopul s'au folosit de cuvintele papei¹⁾.

¹⁾ Peter und Johannes Asen, zwei Brüder aus einem Boliarengeschlechte, Nachkommen der al-

Ladislau Pic încă susțino aceea, cum că hipocrisia, lingusiron și astuția au jucat rolul atât din partea papei, cât și din partea Asaneștilor, că astfelu fie care să poată ajunge la ce au dorit (papa unirea bisericii, ear Asaneștii corona și demnitatea patriarhală), dar să dea cât să poate de puțin sauchiar nimic²⁾.

Accea nu o cred însă că Inocențiu și Caloioan s'ar fi amăgit unul pro altul cu prepus: că și la Inocențiu a putut ajunge faima, că vlachie să trag de la colonii romane și balcanienii romanisati; ear papa a aflat în registrele sale, că regii bulgari de mai înainte: Mihai, Petru și Samuil au comunicat cu papa dela Roma.

Natural că Caloioan n'a respins părerea papei, ci din contra s'a bucurat de ea, că e considerat de roman, deși el n'a știut latinește.

Savanții slavi încă să presintă cu părerile lor șoado. Astfelu bulgarul Palanzov cuvintelo acestea ale papii: Sunt din vița regilor vechi (de priore regum prosapia descendentes) le înțelege așa, că atunci când Sojatoslav a ocupat Pres-

ten Bulgaren waren, gebürtig aus Tirnovo, der Wiege der alten Sismeniden. Gesch. d. Bulg. p. 225. De unde o a imprumutat aceasta Jirecek, nu ne spune.

²⁾ Wem ähnliche Verhandlungen zwischen der römischen Curie und den orientalischen Herrschern auch nur oberflächlich bekannt sind, der wird wohl wissen, das in ähnlichen Fällen Schöntherci, Heuchelei und List die grösste Rolle spielen, das es beiden Parteien da um zu thun ist, das Verlangte zu erlange, und seinerseits nichts, oder so wenig als möglich zu erfüllen. Pic, Ueber die Abstammung ger Rumänen, Leipzig, 1880. p. 92.

lava-Marco, adeca când a înfrânt puterea bulgară, un consăngean de a țarului bulgar Boris al II-lea, s'a refugiat în Vlachia (în Ungro-Vlachia de mai târziu, România de azi), unde vițal lui ar fi domnit până în 1185. Din aceasta viță sunt Asan și Petru, întemeitorii Bulgariei a doua.

Iar Makușov din Varșovia (Bulgaria la începutul seclului al XII-lea și în prima jumătate a seclului al XIII-lea, Varșovia, 1872), susține aceea, că sub numirea „Bulgarorum et Blachorum“ trebuie înțeles două țări: Bulgaria de dincolo de Dunăre și Valachia de dincolo de Dunăre.

După păterea lui Makușev Petru și Asan, după primul atac nefericit nu au recurs la cumani, ci la vlachii de dincoace de Dunăre, și reîntorcându-se cu aceștia au eliberat Bulgaria. Uspenski un savant rus, s'a încercat a dovedi aceea, că în decursul cât au domnit imperații Constantinopolitani și asupra Bulgariei, scriitorii byzantini nu amintesc numele bulgar din ură, și că se poate atribui influinții byzantine, dacă vlachii de atâtea ori sunt amintiți de scriitorii Apusului, căci și prin aceasta s'a preterat urgisitul nume bulgar. Numai atunci zice Uspenski, începură a-și aduce aminte scriitorii byzantini și de Bulgari, când au fost avertați la ajutorul lor contra latinilor, ce domnieau în Constantinopol.

Pic își află foarte basată aceasta hipotesă și o sprijinește cu următoarele cauze: Nichetas Choniates nu aminteste nici o dată pre Bulgari; decretul scris în bulgărește pre Asanești tot de-a una îi aminteste țării *bulgărești*, sau *bulgărești* și *grecești*, dar nici o dată țării *vlachești*; în urmă vlachii locuitori pre peninsula balcanică n'au fost o națiune organizată în stat politic, aceștia deci n'au putut numera la fundarea Bulgariei a doua¹⁾.

Vlachii, după ce guvernarea bisericeii latine a încetat pre peninsula balcanică (tot de-a-una cu excepțiunea cetății Dalmatine), și după ce și guvernul îm-

părătesc s'a grocizat, n'au fost mai mult un popor politic de sine stătătoriu; dar evenimentele de altă parte dovedesc, că din păstorii din munți au putut să se aleagă nu numai duci viteji, dar tot o dată și înțelepți, cari devin apoi eroi naționali. Și Spartacus, care în 72 a. Chr. a devenit în Italia ducele foarte de treabă a sclavilor, încă a fost păstoriu sau nomad tracic din Haemus. Atari conducători au fost și Asan, Petru și Caloian.

De altminteroa hipotesa lui Pic nici nu e reală. Nichetas aminteste într'adevăr pre bulgari, și încă așa că s'au supus bucuros ducilor viteji, cari s'au reîntors din *Schythia* — astfel o numește Nichetas, și nu Vlachia, — nu cu ajutorul vlah, ci *cuman*, spre eliberarea *bulgarilor* și *vlachilor* (τῶ τῶν Βουλγαρων καὶ τῶν Βλαχωνγενουσ).

Lui Ansbertus i-a fost necunoscută ura byzantinilor nutrită contra bulgarilor, care o octroiește pre ei Uspenski, deoarece aminteste mai de multe ori pe grecii, *bulgarii*, serbii și vlachii, cari stăteau în pândă.

Nici aceea nu documentează nimic contra existenței vlachilor, ori contra nevlachității Asaneștilor, că adeca aceștia și-au scris în bulgărește epistolele. Ne-fiind Vlachie cărțurari, și neștiind atunci nici un suflet a serie vlachiește, au fost siliți să serie slăvește și pre sama papei o traduce în limba latină celea scrisă, deoarece grecește n'au putut serie nici papei, nici altora.

Încă o împrejurare apare. Caloian, în epistolele scrise papei, se numește pe sine *domnitorul bulgarilor și al vlachilor* (imperator (rex) Bulgarorum et Blachorum), pre cum o intitulat și de cătră papa; pre când în decretul acela, cari le scriu Asaneștii pre sama indigenilor, se numesc numai *țări ai bulgarilor*. Asemenea acestui lucru aflăm acūși în evenimentele de mai târziu. Epistolele regiilor maghiari adresate voivozilor români, sună astfel: *Voivozilor Ungariei din părțile Transalpine* (regni Ungariae partium Transalpinarum Vaivoda); voivozii, în epistolele adresate regelui maghiar, încă

¹⁾ Pic, *ibid.* pp. 86-91.

să numesc *voivozi ai părților Transalpine* (Waivodae partium Transalpinarum), pe când epistolele scrise în limba slavă pro sama indigenilor. să numesc pro sine voivozii *Ungrovlachici*.

După cum știu eu scriitorii byzantini nu i-au retăcut cu prepus pro bulgari și au voit adeva ai da cu totul *uitării* (agyonyhallgatni), după cum s'ar zice azi. Ma Georgiu Aepolita, contemporanul lui Ioan Vatatzes (1222—1254), știind istoria Asaneștilor nu numește nici barem o dată pro vlachi; el cunoaște numai bulgari, înaintea lui și Asan, Petru și Joannișiusint bulgari. Dar și următoarea istorioară adeverește, că Asan a fost vlah. Odată cu mulți alți prinșoneri a fost ținut în Haemus și un popă grec care să ruga de Asan pentru viața sa, căci știea vorbi în limba vlahă. Dar Asan în modul seu tiran îi răspunsă aceea, că nici pro un romaou adeva nici pro un grec nu absolvează dela moarte, deoarece așa voiește D-zeu¹⁾. Preotul de sigur de aceea a vorbit vlahiceste, pentru că Asan a fost vlah.

E o chestiune foarte momentuoasă, că oare cum a fost relațiunea socială a vlahilor, atât sub domnia bulgară, cât și sub cea greacă? Referitoriu la aceasta nu primim răspuns pozitiv nici dela bulgari, nici dela greci, excepționând înștiințările lui Kekaumenos, în cari vlahii figurează ca vasalii imperatului; dar primim dela sërbi.

Sërbul Ștefan Nemanja, care ni-e cunoscut deja, în marea sa donățiune, făcută mănăstirei Chilandar, de pre muntele Athos, la anul 1198—1199, donează 170 familii vlahce, enumerând cu numele pre 118. Acestea familii vlahce au fost din cercurile judecătorești ale Radovo-lui și Djurgevo-lui. Tot acestei mănăstiri Ștefan Uros I-ul i-a dorat 30 familii vlahce de pre țermurii fluviului Drin, caro donățiuno Ștefan Uros al II-lea o îmbogăți cu acei vlahci cari au aparținut

bisericii sfântului Nichită din Bania, pre teritoriul Scopia.

Ștefan al II-lea, primul rege încoronat al sêrbilor, donează 211 familii vlahce claustrului Zica, poate din Planina de lângă Ipok. Ștefan Uros donează în 1330 claustrului deeanu fundat de el doauo pășunate mari la fluviile Drin și Lim, dinpreună cu satul vlah (Katunu vlah) aflătoriu pre ele. Ștefan Uros al II-lea dă ca proprietate vlahcii claustrului choosno sflnțit pre chramul sfântului Nicolae, ear claustrului graecanic situat lângă fluviul Sitnița, i-au servit 30 familii vlahce. Ștefan Dușan donă 320 familii vlahce claustrului sfântului Michail-Archangelului de lângă Prizren la fluviul Bistrița. Și alte biserici și mănăstiri încă aveau vlachi servitori. Și între sloveno-bulgari îi aflăm pretutindenea ca păstori, ca paroiki (jăler), ca magjup-i sau selavi.

Decretele amintesc mai virtos pre vlahcii, ce locuiau în munți bulgari vecinași cu Struma, Strumița, Blagalnița și cu țara sêrbă vechiă²⁾.

Conform chrysovului lui Ștefan Dușan, dacă vlahcii au avut turme, tot din 50 de oi au dat domnilor sei o oaie și un miel; și tot din 50 de viței un vițel.

Dacă n'au avut turme atunci grijeau de hergheliile de cai de cirăzi (ciurde), coseau și erau jitari (păzitori) sămănăturilor. Dacă pășunau vite străine atunci aveau simbria.

Locuințele lor să numeau *catun* folosit mai virtos în plural, așa *catuni*, deoarece sub acesta să subînțelegeau și locuitorii, astfelu corespunde cuvintului maghiar szállás. Fiind că în decreto să amintește de trei ori și numirea *kenéz*: mai marii catunelor, sau a sălașurilor au fost numiți *kenéz* (encz³⁾).

În acela chrysov a lui Dușan Sêrbii și Arbonașii (Arnăuții, Albanesii)

²⁾ Tomaschek, Zur Kunde der Haemus — Haibinsel, p. 43.

³⁾ Donațiunile făcute pre sama mănăstirilor Pic le-a imprumutat pre sama opului seu »Ueber die Abstammung der Rumänen« p. 59. din opul lui Miklosich »Monumenta Serbica.«

¹⁾ Nichetas Choniates, ed. Bonn, p. 617. Preotul »ἱερεὺς τῆν τῶν Βλάχων φωνῆς« a fost știind limba vlahă.

sunt caracterizați ca *agricultori*, car vlachii ca *păzitori de turme*. Din aceasta cri din altă cauză, Dușan a și interzis căsătoria între sârbi și muleri vlache.

Din acestea date putem deduce la starea socială a vlachilor și în Bulgaria. Intre bulgari a fost nobilime superioară și înfiorară, despre supușii cărora ne încunoștiințază predicile lui Constantin (din 894). „Primind și dacă nu în toată ziua, dar în toată Dumineca, atare învățătură — zice predicatoriul — dobândim putere spre îndeplinirea lucrului nobilimei (sabotyolastel), și simbria ne va crește și dacă ne vom isprăvi lucrul aparținător nobilimei, după cultul divin vom iubi pe Dzeu, care se va îndura spre noi, până când va veni la judecata viilor și a morților¹⁾.”

Intre supuși s'au aflat de secur și vlachi. Sub domnia byzantinilor relațiile sociale de mai înainte de secur nu s'au prea schimbat, cel puțin atâta putem eugeta, cumcă nobilimea bulgară de mai înainte încă a ajuns în calitate de supușilor. Mănăstirile și peste tot biserica, și-au ținut supușii și sub domnia byzantină. Aceea o am văzut că atunci când imperatul Basilios a ordinar biserica bulgară, episcopii bulgari au poșezut 655 de țărani legați de glia (vezi p. 10. notița 1.); nu greșim oare, dacă vom asera, că până la 1185 numărul țărănilor legați de glia, așa dară mai virtos țărani vlachi, s'a înmulțit considerabil.

Sub domnia byzantină vlachii într'adevăr nu au aparținut clasei proprietarilor de pământ, precum nu au aparținut aceleia vlachii din Pind pro timpul lui Kekaumenos. Aceasta apare din aceea, că Asan și Petru au corut dela Asan proprietate în Haemus, dar de aceasta n'au putut căpăta, deoarece poate l'a părut ceva estraordinar. Țăranului vlah în Bulgaria i-a încumbat aceeași dătorință referitoare la obligămintele de supus, ce i-a încumbat în Sârbia. Asănestii n'au sistat oare boerimea, adecă

foasta nobilime bulgară? Zeu nù! Căci și cel mai mic experiment ce ar fi fost îndreptat spre așa ceva, le ar fi curmat domnia.

Preste tot vlachii trec de păstori; din aceasta a urmat, că pro păstori i au numit vlachi și acolo, unde ciurdariul, păcurariul etc. au fost de altă naționalitate.

Cu timpul natural că în multe locuri și vlahul a devenit de agricultor. Și apoi fiind că el în limba sa s'a numit *rumân* sau *arumîn*, s'a născut acel lucru șod, că nu numai grecii, ci chiar și proprietarii din România și Moldova pro vlahul legat de glia. l'au numit *român*, după cum vom vedea.

Voiese să amintese pro scurt și relațiunea dintre vlachii și cetatea Raguză.

Sârbii în evul mez numeau de vlachi nu numai pro păstori și prăsitorii de dobitoace (pecurarius), vlachi ai peninsulei Balcanice, ci și pro italienii de pro litoralul mării Adriatice, mai virtos pro Raguzeni.

În decretul datat între anii 1215—1219 regele sârbilor cel întâi încoronat zice aceea: „*I da ne jemle Serblin Vlacha bez suda*“ (adecă: Om sârb fără judecată se nu rețină pro vlah), ceea ce traducearea contimporană esprimă astfel: Et ut selavus non apprehendat Raguseum sine iudicio. Regele aci pro Raguzan îl numește vlah. Banul din Bosnia Mathia Ninoslav în anii 1234—1249 edă trei decrete, în cari supusul banului să numește *serblin*, car Șaguzanul *vlah*. Dar după 1250 Raguzanul se numește de comun *dubrocanin*, căci Dubrovnik e numele slavie al Raguzii; câte odată și *latin*, p. e. în un decret din 1372 stă: In presentia nostri Cancellarii et testium *Latinorum et Selavorum*.

(Sârbia în decretule Raguzane scriso In latinește, ori italienește, nici când nu e *Serbia*, ci tot de-a una *Selavonia*, mai rar *Rassia*.)

Cel mai mare isvor de venit la Raguzani l'a format comerțul cu sarea de maro, care o vindeau indigoni-

¹⁾ Jirecek, Gesch. d. Bulgaren, p. 135.

lor, Bulgarilor și Sârbilor. Știm că întreaga peninsula Balcanică se află numai o salină în partea de Nord a Bosniei, adică *Soli*, turcește Tuzla (tuz = saro). Partea cea mai mare deci a locuitorilor peninsulei s'a folosit de sarea din mare, pe care atunci o distribuau cetățile maritime, dar mai virtos Ragusa. Din aceasta cauză magistratul mai mic și magistratul mai mare al acestei cetăți a insistat foarte pe la toate guvernele pentru întărirea sau înnoirea privilegiilor sale,

Privilegiile cuprindeau în sine nu numai vama de saro, care a fost numită *komerik* (commerchium), ci și aceea că locuitorii căror provincii au fost obligați a cumpăra sare din Ragusa.

Cu privire la aceasta o foarte interesant contractul acela, pe care Ștefan Uros, țarul sârbilor, l'a încheiat cu Ragusanii în 1357 referitoriu la comerțul de sare. „Commerchium communis“ (sic!) al Raguzanilor a provezut cu sare pe locuitorii alor șapte cercuri (Draçenița, Canali, Tribigna, Verm, Rudene, Chlm și Bossina), și pe vlahii ce s'au așezat într'acela, afară de aceștia apoi încă pe a patra parte dintre vlahii din Slavonia, adică Sârbia. Din contra *komerik*ul țarului (Commerchium Imperatoris) a vîndut sare tuturor sârbilor (selavi de Slavonia), cari locuiesc afară de cercurile nominate, și celorlalte trei părți ale vlahilor din Sârbia.

Foarte natural că a fost eroită pedeapsă aspră asupra aceluia, care contra contractului a cutezat a vinde, ori a cumpăra sare. Din Ragusa transportau sarea în țările din apropiere vlahii pe caii sau cătării lor proprii, spre care scop orau băgați de interprinzători sârbi, bosniaci ori de altfolii. Contractarea aceasta a fost numită *naulicare* cu terminul tehnice împrumutat dela marină. Vlahul băgat de transportător — ea interprinzător — si recruta anumitul număr de cai de povoaară, ori cătări, câte o dată și 150, cu numărul oamenilor de lipsă câte o dată și 70. Aceasta contă de transportători s'a numit *turma* sau cu espresiunea

arabă *caravana*, în transformare selavă *karvan*. (În limba română cuvîntul *turma* și azi însoțită ciurdi, mulțime (de oi) în limba sârbă *turmar* — căraș, Frachtfuhrmann).

Din țări turma de comun ducea plumb, caș sau altfelu de marfă în Ragusa de unde încăreându-se de saro se reintorea. Unindu-se și popii vlahi cu domni canonici Raguzeni, au luat parte în astfelu de comerț de turmă, ori caravan, ducând în țări vin în foi.

Ocupăciunea mai de frunte a vlahilor a fost prepararea cașului a căruia preț l'a statorit magistratul mare, sau mic al Raguzei. Din care ciusă acest caș vlahic a servit și în loc de bani în circulațiune.

Iar întors neguțătorii și industriașii Raguzeni cercetau catunele vlahice, vînzînd și cumpărînd acolo. Despre aceasta ne lămurește foarte interesant o acuză făcută la 26 August 1285 înaintea tribunalului Raguzan.

„Martin fiul decedatului Petru, de profesiune sucieu (pelariu), fiind jurat, redică următoarea acuză: Eu fiul de profesiune sucieu (pelariu) neguțătorindu-mă cu vlahii (ego steti cum Blachis et operabar artem pelicarie) atîta am fost câștigat, de am avut opt cași cari au valorat patru perperi¹⁾. Când am umblat printre vlahi, cîntr'un cătun într'altul, doi vlahi, anume Tollislav și Mayslav fi decedatului Iuan, m'au atăcat, m'au bătut și au luat dela mine cașii cu puterea²⁾:“

În urmă și *bogomilismul* ne atrage atențiunea asupra sa, în privința aceea, că oare nu i-a atins și pe vlahi?

Invățătura Paulicanilor, care a ajuns din Orient în imperiul byzantin, între bulgari o a înrăăcinat pe timpul lui Petru bulgarul (927 — 960); despre care

¹⁾ Perper-ul, sau hyperpyr (ὑπερπυρον) a fost diferite valori. În 1372 valorind în Ragusa »ducatus de auro« doi perper-i, așadar — presupunînd, că și în 1285 tot atîta a valorat pe-per-ul — patru perperi au făcut două »ducatus de auro«. Dar cât a valorat ducatus-ul? nu știm.

²⁾ Jirecek K. „Die Wlachen und Maurowlachen in den Denkmälern von Ragusa, Pr. g. 1879.

știm, că a primit corona dela papa din Roma, un anumit papă Jeremia celalalt nume *Bogomil* (iubitul lui Dzeu, nemțește Gottlieb), primind următorii lui numele de *bogomili*. Sub domnia byzantinilor (1018—1186) s'a lățit foarte secta bogomililor între romaei și și între greci, deși imperații i-au persecutat foarte și poate chiar și pentru aceea.

Bogomilii s'au destins mai virtos prin cetirea cu deosebire a scrierilor apostolului Pavel, prin o viață diligentă și de omenie și prin ajutorarea săracilor: dar au condamnat hierarchia. Pentru aceea înclină poporul spre ei: și pentru aceea i-a urit pretotindonea preoțimea mai înaltă.

Din Bulgaria a străbătut între sârbi și bosniaci, ma trecând prin Lombardia a străbătut și în Spania și Franca, devenind cunoscut prin alte și alte nume.

Istoria maghiară o amintește în Bosnia cu numirea de secta *patarenilor*, căci contra acelora i-au îndemnat foarte pontificii romani în deosebii pre regii noștri Carol I. și Ludovic I. În Franca de Sud au devenit renumiți sub numele de *albingensi*, atât prin cultura lor cât și prin persecutarea crudă și stirpirea lor.

Și aici în Franca au susținut un nume de batjocură aceea reamintire, că adevărat învețătura albingenilor au ajuns acolo din Bulgaria. Cuvîntul *bougre*, *bougresse*, care în limba franceză însemnează om, ori muieră de nimica; s'a format din cuvîntul *bulgar*. Înaintea bisericii domnițoare și persecutătoare ereticul e *om de*

nimica; apoi acel cres periculos e de origine bulgară, pentru aceea *bougre*, *bougresse* înseamnă nu numai eretic, ci tot odată și om de nimica, om netrebnic.

În secolul al XV-lea la spanioli fu foarte îndatinat numele de batjocură *vellaco*, *vellacho*, *bellaco* care însemnează: om de nimica, om netrebnic. Acost nume de batjocură însă nu e altceva, decât torsiunea cuvîntului vlah. La francezi încă a devenit comun numele de batjocură *blasche*, *blesche*, *blêche*, care însemnează înșălătoriu, perfid. Deja Heret a recunoscut, că cuvîntul *blêche* nu e altul decât schimbarea din evul mez a cuvîntului „valaque,” zice Hașdeu în cartea amintită în notița de mai jos. În limba franceză de azi acestea ziceri: „c'est un homme bieu blêche; c'est un vrai blêche (= acela o într'adevăr un om blêche) caracterizează satiric pre un om nestatornic, netrebnic. Cuvîntul francez *blêche* întru câțva samână cu cuvîntul *blocksch* din limba germană Transilvaniană. Nu mai e dubiu, că spaniolul *vellaco* etc. și francezul *blêche* atunci au apucat în us, când au apucat și eșpresiunile *bougre*, *bougresse*. Precum dar acestea două din urmă ne-reamintese bogomilii bulgari; tot așa și cuvintele *vellacho* etc. *blêche* susțin aceea reamintire, că la secta bogomililor au aparținut și Vlachi. Ear aceea n'aș cuteza a susținea ca Hașdeu, că adevărat vlachii în secolul al XII-lea și XIII-lea, aproape în aceeași măsură cu bulgarii ar fi lățit bogomilismul în Europa¹⁾.

Paul Hunfalvy.

ORIGINEA SCRISOAREI SĂCUIEȘTI.

Națiunea magiară numirile referitoare la scrisoare nu le-a învețat în patria-i de azi, nici nu le-a împrumutat din isvoare occidentale, ci le-a adus cu sine. Numire de *betü* (literă) e de origine turcă (cît. cuman: *bitik*, *bito* = scriptă, literă, *betichei*, *bitikei* = scriitor; turcă altaică: *bit* = serie, ujurică: *bitik*, *becik*,

becik = scrisoare: *bitikei* = scriitoriu; *ciagataj*: *bit*-, *pet*- = serio, dosamnă, *be*-

¹⁾ Petriceica Hașdeu: „Cuvinte din Bătrâni,” t. II. pp. 247. etc. București, 1882. „De aici ar rezulta că românii în secolii XII—XIII vor fi leat o parte aproape egală cu bulgarii la răspunderea bogomilismului în Europa.”

lik, petek = (irat) *scriptură*, document, tatar altaic: *piei* = ir (serie), *pieik* = carte, scriptură; cazanie turcesc: *beli, bili* = amulet, iacut; *bit* = semn) și după cum observă Vámbéry¹⁾ stă în legătură cu tureul *bic* (= taie), astfel însemnează atare gen de scrisoare, pro care o au încins, o au sculptat în piatră, lemn sau altă materie solidă. Do origine turec e și cuvântul *ir* = a serie (cuman, ture, tatar *jaz* = *ir*: a serie, ciuvas: *sir* = ir, (rajzol), serie, descamnă), care din cauza formei ciuvașești arată o origine bulgară și așa se vede că a însemnat caruș ceva încredințată, deoarece în limbile turco-tatarice este o rădăcină *jar* (= taie, crea-pă), care abia poate să fie altceva, decât schimbarea rădăcinii *jaz*.

Cuvântul *könyv* (carte) caruș dovedește origine Ost-europeo (slavica *kniga*; erza-mordvinica *konvv* = hârtie); isvorul în mediat unde l'a luat limba magiară, ce o drept nu l' putem stători, cu toate acestea abia cred să rătăcim, dacă l' vom atribui schiților în a căror limbă ael unic cuvânt, la a căru esplicare nu mai încapo nici o indoieală, adoca „*oior-pata*“ (omoritor de bărbat) concede din literă în literă cu accadreul »*uru-batá*« (în a celaș înțeles) și astfel și în cuvintele corespunzătoare slave și mordvinice încă putem lua ca unole străformări schitice ca isvor comun al cuvântului accadic *kn* = scriptură, epistolă (Lenormant Fr. La langue primitiv de la Chaldée. 36, 438). Cielul cuvintelor *betü* (literă), *ir* (serie) și *könyv* (carte) îl închiă cuvântul magiar special *rovás* (încredințată), care merită o deosebită atențiune din aceea cauză că a trecut și în limba popoarelor nouă vecinașe. Să află și în limba austriacă (*rabisch, rabüsch* = răvaș), în limba bohemă (*rovás, rabuse* = răvaș), în limba croată (*rovás, rabos* = răvaș), în limba bulgară (*rabós* = idem), apoi în limba română (răvaș = levél, billet, *răvaș de drum* = utlevél), ma chiar și în noaua greacă (βιβλίον = billet), ceea ce dovedește aceea, că odinioara scrisoare cu răvaș a a maghiarilor a avut o însemnătate cu

mult mai mare, decât în timpul acela, când o încep a aminti isvoarele noastre.

Acest mod de scriere după mărturisirea datelor limbistice o mai vechiu decât scrisoarea cu litere latine. Dacă adoca magiarimea înainte de mutarea sa nu s'ar fi folosit de ceva mod de scriere atunci numirile referitoare la aceasta le ar fi imprumutat de secur dela vro un popor din Occident, dela germani ori italieni. Datele limbistice dovedese, că modul nostru cel mai vechiu de scriere o de origine turcească și a constat din răvaș.

De o atare scrisoare de răvaș s'au folosit și șecui așa zicând aproape până la mijlocul seclului XVII. despre care mai întâi faco amintire pre la 1278 Kó-zai Simon proctul de curte a lui Ladislau Kun (Cumanul), dar deja și el după un isvor de mai înainte cam cu un jumătate de seclu, pre care între 1330—1340 Mark la transcriș, și pre timpul lui Matia l'au întregit cu date noauă judele Ioan Thuróczi și Bonfini, precum tot astfel au făcut în seclul al XVI-lea Nicolau Oláh, Antoniu Veranesics și alții. Atât de dese-ori au fost citate aceste date (mai în urmă *Tischer Károly Antal* a adunat toate înștiințările referitoare la acestea în opul seu intitulat „*A magyar irás és annak fennmaradt emlékei*“) întru cât ar fi superfluu de ale mai repeți. Dar totuși a trebuit să indie, că dela prima jumătate a seclului al XIII-lea în continuu fac amintiri despre scrisoarea proprieă a secuilor, a cărei litere amesurat cuvintelor lui Ioan Thuróczi „nu să folosese cu ajutorul negrelei și a hârtiei, ci prin încredințarea pre băte.“

Dureros că din aceasta scrisoare nu ne-a remas altceva, decât celea doauă copii (din 1749 și 1751) a înscriptiunei din biserica din Csik-Szent-Miklós dela anul 1501 și înscriptiunea din 1668 a bisericei din Enlaka, apoi încă mai mult decât zeco *abe* în diferite variațiuni, dintre cari cea mai vechiă o ceea Telegdiană, din 1598. Toate altele cunoscuto până acum ca documente cu litere secuiești sunt sau falsificări, pre cum o pen-

tru exemplu cartea de lemn Thuróciană sau sunt curiosum-urile unor oameni de știință cunoscători a literelor secuiesti, ca memoriul lui Komáromi Csipkés György din 1653.

Despre originea scrii rei secuești în zilele din urmă s'au ocupat mai mulți. O au asemănat cu literele feniciene (Király Pál), cu runele germane (Borovszky Samu), cu rebușele române despre care a scris Teodor Burada în 1880 (Moldován G.), au fost și de aceia cari toate *abc*-ile le au considerat că născocituri ale seclului al XVI-lea, cari au fost compuse după modul de scriere oriental (ebraic, arabic) din glagolite și din amintitele rebușe române (Réthy L.). Scriitorul acestor șire a disertat despre acest mod de scriere în șodința din 29 April 1890 a societății archeologice și a susținut, că acela e rămășița scrierii maghiarilor vechi înainte de literele latine, care a venit la noi dela bulgari de lângă Volga și că stă în legătură cu inscripțiile Jeniszeece și Orkhonice, necsplicabile pre atunci, cu cari inscripțiunea din Csik «Szent-Miklós» se unește nu numai cu privire la caracterul general, ci afară de forma identică a unor litere asemănarea se estinde, că cuvintele, sunt despărțite prin puncte puse asupra lor¹⁾. La această asemănare a tras atențiunea și Király Pál în o disertațiune engleză a sa, care dureros până acum nu o am văzut.

Până atunci însă, până când în scripțiunile din Siberia și Orkhon au fost necsplicabile, această comparațiune n'a avut basă solidă, căci în urmă urmelor, că unele semne mai simple, precum I X Δ + etc. obvin necesar minto în toate răbușurile și astfel asemănarea inscripțiunilor secuești cu cele ale Asiei interne poate fi și numai întâmplare. Din anul trecut au devenit superflue acestea lucruri pre găcite. Wilhelm Thomsen savant danes a esplicat

¹⁾ Această disertațiune a mea cu unele prescurtări a apărut în »Budapesti Hirlap« în anul 1890 din 6 Iunie 1890.

runele din Asia interioară²⁾, car rusul Radloff cu ajutorul *abc*-ilor publicate de Thomson a cotit și inscripțiunea turecă de pre mormintul khayanului ture Kül-Tegin, care e scrisă în două limbi (chineză și runică³⁾.

Monumentul mormintal al lui Kül-Tegin zace între lacurile Koso-Zaidam și Köksün Orkhon spre miază-zi de răsărit dela muntele altaic în partea apusană a pământului mongolic de azi. L'a descoperit la 1889 savantul rus Xadruced, și din inscripțiunea chineză aflătoare pro o parte au constat numai decât, că a fost rădicat la 731 lui Göktegin principelui »tukin« sau lui »Kintegin,« după cum adeva i-au cotit la început numele.

Inscripțiunea runică ocupă celealalte trei fețe ale stîlpului; limba e aproape aceeaș cu cea uigurică, cu toate acestea nu e tot acela dialect ture; textul i-e mai mare, ca a inscripțiunei chineze și l'a concipiat Jollig Tegin nepotul lui Kül Tegin și frate-scu a dispus să se insculpteze pro stîlp prin lucrătorii trimiși de imperatul chinez.

Acest mod de scriere, precum am amintit și mai sus, afară de valea Orkhonului a mai fost lățit odinioară și în partea Sudică a Siberiei de mijloc, prin regiunea curgerii superioare a fluviului Ienisei în cereul Minuszinszki. După Aspelin deducând din rămășițele archeologice siberiane se poate reduce cel puțin până la timpul nașterii lui Christos. La tot cazul a fost în us în seclul al VI-lea d. Chr. pre când Dizavul, khaganul turcilor altaici, a trimis o epistolă scrisă cu semne așa cum cu »litere schitice« prin Maniasch în Bizanț⁴⁾.

²⁾ Déchiffrement des Inscriptions de l'Orkhon et de l'Jenissei notice préliminaire par Villh. Thomsen. Extrait du Bulletin de l'académie royale. Copenhague, 1894.

³⁾ Die alt türkischen Inschriften der Mongolei. Von W. Radloff Erste Lieferung: Die Denkmäler von Kosche Zaidam. Text, transcription und Übersetzung St.-Petersburg, 1894

⁴⁾ Συλλαβίαι τινάς τοιάυτε τινάς επιστολάς, το γράμμα τὸ Σαβούκον. Ex. hist. Menandris Protectoris. Corp. Byz. Hist. Paris, 1648. I. 107—108. Epistola o aminteste si Theophylakt. Lib. VII. c. 7

La doane decenii după moartea lui Kül-Tegin, pro la mijlocul secolului al VIII-lea uiguri au resturnat domnia turcilor altaiei și de aci a început a se divulga serisoarea uigurică și începutul cu începutul a fost scrisă cea turcă vechiă.

După scriitorii arabi însă chirgizi și alte vițe turcești Nord-Ostice încă și în secolul al X-lea au avut scrierea lor propriă, adică s'au folosit de runele vechi.

Serisoarea turcă nu e simplă scrioare cu litere, deoarece vocalele în unele cazuri nu le scrieau, mai virtos sunotele *a* și *e*. Acestea erau înlocuite prin consonantele cari țineau și locul lor și a vocalelor. Consonantele ce o drept formau două grupe, unele aparțineau grupei consonantelor cu ton profund, ear altele grupei cu ton înalt. Cu litere latino am putea semnifica tonurile acestea așa, că prin literele mari să semnificăm consonantele cu ton profund, ear prin literele mici consonantele cu ton înalt, p. e. „*turitik turida BOLMS bilgs KGN = tängritäk tängrida bolnus Bilga khagan*“ (Asemenea ceriului, Bilgă creat din ceriu = înțeleptul khagan) sau „*BONC bitg bitgm költgn TISI JOLG tign bitidm = banesa sau banda tibig bitigimä Kül-Tegin atisi Jollig-Tägin bitidim* (aici scriind serisoarea nepotul lui Kül-Tägin scris'am Jollig-Tegin) etc.

Câteva litere (*cs, ics, z, s, p, m*, precum compusele *ng, nd, ncs, li, ld*) obvin numai într'o formă și în aceeași formă obvin în cuvinte cu tonuri profunde și în cuvinte cu tonuri înalte, până când *k* are cinci feluri de semne, așa după cum obvine înainte sau după *a, e, i, o* (*u*) și *ö* (*ü*).

Dintre vocale *a* și *ä* precum *o* și *u* mai departe *ö* și *ü* sunt exprimate cu aceleași litere. De toate sunt apoi cinci vocale, 30 consonante și 4 diftongi, adică cu totul 39 de litere. Nu are literă *f* și *v*, nici spirantele nu 's complete, p. e. *c* lipsește la toată întâmplarea, tot asemănu să află nici *gy, ty, ly, ny* înmuiat.

Acum să naște întrebarea, că oare arată cova, basă suspțiunea aceea, cumcă

serisoarea secuiască e în legătură cu serisoarea turcă vechiă? La prima privire dintre celea 33 litere secuiesti numai 2 aflăm atari (*u* și *sz*), cari obvin în formă și valoare identică și în serisoarea turcă. Dar după o comparare mai minuțioasă observăm, că înăuntrul grupelor se află asemănarea, p. e. literile secuiesti, prin cari se exprimă tonurile guturale, în mare parte consună cu literile guturale vechi turcești, dentalele dentalilor, spirantele spirantelor etc. de și nu chiar în măsură identică.

Dar pentru aceea, pentru-că tonul înalt turc *k* (*ek*), în serisoarea secuiască îl aflăm exprimat cu *g*, tonul înalt *d* (*ed*) cu *ty* (*t*), tonul profund *t* (*at*) cu *d*, pre (*i*) *cs* cu *zs*, pre *cs* cu *s* nu trebuie să ne surprindem. În acest mod aproape jumătate din literile secuiesti se pot reduce la origine turcă. Pre libela alăturată pro o columnă (I) dăm literile ce să asemănă sau cel puțin se pot aduce în legătură, pro cealaltă columnă (II) producem acelea litere între cari nu este nici o asemănare, tonurile sunt grupate după afinitatea lor, adică mai întâi vocalele, șuieratoarele (spirantele), labialele liquidele și mai de desubt acelea litere turce, în șirul inferior (și încă în columna I celea coincidente) literile secuiesti, fiind notate la toate și valoarea lor. Ca basă pentru literile secuiesti m'am folosit de formele literilor inscripțiunei din Csik-Szent Miklós, unde a adus lipsa le-am întregit cu *abc*-ile Thelegdiane; dar n'am descoperit nici cealalte variante de *abc*-ii, cu atât mai virtos nu le-am putut trece cu vederea, deoarece în unele cazuri au susținut forma mai originală și decât celea din Csik-Szent-Miklós, p. e. caracterul cu o trăsătură a literii *i* (Thelegni, Kájoni, Kapor, Oertelius, Anonymus, Dési, Dobai), e variantă mai originală, de cât cel constatatoriu din două trăsuri din Csik-Szent-Miklós, tot astfel o *k* final cu forma unui N, care obvine în variantele Harsányi, Kaposi, Oertelius și Dési; dintre variantele *g* literile turce mai bine îi corespunde ceea a lui Harsányi, dintre variantele *d* ceea a lui

Anonymus dintre caracterele lui *p* celea a lui Harsányi și Dobai, dintre celea a le lui *r* mai bine corespunde a lui Harsányi, Dési și Dobai¹⁾.

La literile *d* și *b* am pus în paranteze forma aceea probabilă, din care au putut să se nască variantele cunoscutelor litero secuiești.

I.	II.

Imprejurarea aceea, că din scrierea secuiească a ramas numai două documente din timpurile mai nouă, îngreuează recunoașterea metodului de scriere vechiu, stricat sub influința scrierii cu litere latine și din ce în ce tot mai tocit.

Dar câteva urme totuși au mai ramas; una e aceea, că după Thelegdi consonantele secuiești nu au fost botezate conform celor latine (*bé, czé, dé, ef, el, em, ká, há* etc.), ci fără excepție prin punerea înainte a lui *e*, așadar: *eb, ecz, ed, ek* etc.

Din aceasta cauză în scriere pro *e* îl lăsau afară, așa în inscripțiunea din Csik-Szent-Miklós în loc de *ezer* (o miă) au scris numai atâta *zr*, în loc de *mester* (măiestru) *mstr*, în loc de *esztendő szűdő* etc. etc.

Aceasta s'a întâmp'at cu totul în spiritul turec, unde încă au lăsat afară pre *a* și *e* (ma la *k* și celealalte vocale), dar numai atunci dacă îi mai urma consonante, dacă *a* sau *e* cădea în capătul cuvântului, atunci notând cu o literă celea două tonuri (deoarece consonanta și așa a arătat, ca oare de ton nalt ori afund e) tot de-a una le-au scris.

Acest fapt ne dă osplicarea mai departe cu privire la aceea, că pentru ce au numit secuii literile *b, c, cs*, etc. *eb, ecz, ecs*, și pentru ce nu în mod latinizat *bé, czé, csé* etc. După Telegdi numai pre

litera *e* nu o scrieau, însă la inscripțiunea din Csik-Szt-Miklós mai recentă cu un secol observăm și la alte vocale, că în anumite cazuri au fost lăstate afară, p. o. *urnk* (urunk sau urnak), *irnk* (irunk sau irnak), *Matys* (Mátyás sau Mátyus), *csnllk* (csinálták) etc. Aceasta ne arată clar, că scrisoarea secuiească a fost silabică de origine, numai căt nu i putem urmări transformarea-i graduată. Atâta însă exprimăm, cumcă metoda originară de scriere se poate constata încă și în acelea puține documente tocit, cari au rămas din timpul dintre 1501—1668. În inscripțiunea din Enlaka toate literile sunt scrise; cu 70 ani mai înainte știe încă Thelegdi, că o lucru superfluu de a nota litera *e* înainte de consonantă, cu 97 ani înainte de aceea însă lasă afară și alte vocale.

Să poate presupune deci că vechiul sistem de scriere al secuilor a fost același cu cel turec. Consonantele tocmai așa și-au avut caracterul lor de tonuri înalte și profunde cași la tureci. Ca rămășițe ale acestora sunt de a se considera caracterele duple ale lui *k* și *r*. La aceea sunt trei specii de *k*, unul la începutul altul la mijlocul și al treilea la finea cuvântului, la aceștia însă nu au știut să folosească forma dublă și au venit în confusiune mai virtos fundatorii *abc*-ilor, cari apoi așa s'au ajutorat că pre unul l'au făcut de *R* mare, pre celalalt de *r* mic, numai ceea ce a fost la unul *R* mare la celalalt a fost *r* mic și viceversa. Aceasta confusiune numai astfel a putut să se nască, că pre încetul au uitat însemnarea originară a acestor caractere duple

La alte grupuri de tonuri au validat într'alt mod acestea duplicități. Abia poate fi numai întâmplare, că la secul tocmai așa ca la turkomani patru note au fost pentru deutale și șesă pentru spirante. Numai căt în scrierea secuiească, când cu gruparea vocalelor a devenit superfluă distincțiunea consonantelor obvenente în cuvinte de ton înalt și de ton afund: notole duple le-au folosit pentru însemnarea mai precisă a unor

tonuri. Dintre cei doi *t* pre unul p. o. (X), adaugând la el două puncte ori două trăsuri, l'a întrebuințat pentru a însemna pre *ty* pre când prin ceea șese spirante au deosebit mai punctuos pro *z*, *sz*, *cz*, *zs*, *s* și *cs*. E interesant datul considerat și numai în sine din punctul de vedere al originii seriorii sēcuiesti, că adevă nota tonului *gy* nu s'a dezvoltat conform serierii latine din *g*, ci amosurat legilor dezvoltării fonetice magiare din *d*.

Asemenea tot amosurat legilor fonetice corespunde și turcomanul *cs* sēcuiescului *s*, tot aceasta o observăm în turcul *csatır*, *csery* și în maghiarul *sátor sereg*.

O parte a literelor sēcuiesti, cari lipsese din scrierea turcomană, sē poate reduce la origine greacă. *H* corespunde predplin grecului χ . În *a* e ușor de recunoscut pre α , mai virtos dacă o vom asemăna cu inscripțiunile greci pontice mai târzie de secul al III-lea după Chr. Nota *e* încă sē poate reduce la grecul ϵ întors. Litera *f* corespunde grecului θ , pre care grecii din Pont o au pronunțat de *f*, după cum arată numele Teodor, Afanazi etc. cari au trecut în limba rusă. Litera *l* corespunde grecescului λ . O transformare interesantă ne dovedește *v* și *m*, acela la secui e *M*, acesta e un *B* întors. Grecescul β a început a fi pronunțat de *v* prin secul al V-lea d. Chr.

În scrierea sēcuiască deci *B* a însemnat originar *v* și litera *M* pre *m*. Prezum apoi mai târziu din numele comunii *Macsáres* s'a prefăcut *Vacsáres* din *Örvényes*, *Örményes*, tocmai așa sau schimbat și în scrierea sēcuiască litera *m* cu *v*.

Acost caracter dublu, grecesc și turcoman al seriorii sēcuienești deși l'am amintit prin 1890 și am crezut pre teritoriul Volgii și Donului acel punct, unde s'au întâlnit acelea două curente culturale opuse, și unde litorile din Asia interioară s'au amplificat cu litere noaue prin influința grecilor din Pont. Acest presupus al meu nu l'aflu întărit și după rezolvarea notelor de scris a turcomanilor. La anul 1890 am văzut încă numai atâta, că unele litere sēcuienești sunt fără îndoeală de origine greacă, acum însă putem constata și aceea că literele de origine greacă au împlinit de a dreptul defectele serierii turcomane. Atari tonuri sunt scrise cu litere greci, cu privire la cari în scrierea turcă sau nu sunt de loc litere (p. e. *v* și *f*), sau cari suut deosebite foarte nepăfect (p. e. *a*, *e*).

Poate-sē aduce oare scrierea sēcuiască în legătură cu inscripțiile de pre tesaurii așa numiți a lui Attila, și că avut'au oareș-care legătură cu runele germăne: la acestea întrebări se va putea respunde numai după scrutări și compărări ulterioare.

Geiza Nagy.

CATEVA TRĂSURI PRINCIPALE DIN ISTORIA JURNALISTICEI MAGHIARE.

Dacă frunzărăm foile istoriei universale, vom afla că în tot locul și la fie care popor înainte de apariția primului jurnal, au existat foi volante, ocazionale, așa că înaintea apariției primei „gazete” în Venetia care fū edată de consiliul orășenese și pentru care de un număr sē plătea o monetă numită *gazetta*

(de aici numirea: *gazetă*) precum și înaintea primei gazete regulate (care apărū numerisată); dela 1612; sē aflau mulțime de foi despre cari am amintit mai sus.

Așa fū aceasta și în literatura jurnalistică maghiară. La 1526 au apărut foișoare de aceste în țeri străine, cari au publicat cele întâmplăte cu ocaziunea a-

costui resbol¹⁾). Dar acesto nu s' pot considera drept gazete deoarece s' referese numai la acest. evenem'nt și numai cu aceasta ocaziune au apărut. Prima gazetă a apărut în țara noastră la 1705 sub numele „*Mercurius Veridicus ex Hungariae*“ redactată de generalul A. Esz'erházy și edată în format cuart mie în Kassa, Lőcse și mai pro urmă în Bártfa. De sine s' înțelege ora scrisă în limba latină chiar așa ca și a doaua gazetă care apărut în Pozsony la 1721 sub numele „*Nova Posoniensia*“ și sub redacția lui Bél Mátyás. A treia gazetă care apărut în limba germană f' „*Ofnerische Mercurius*“ care apărut în Buda și alta în Pozsony. Afară de aceasta au mai fost icilelea câte o foisoară boletistică dar cu o durată foarte scurtă.

*

În 1 Ianuarie 1780 a apărut la Pozsony „*Magyar Hirmondó*“ prima gazetă magiară care redactată de Rát Mátyás încep' a apărea regulat de doau' ori po septemână. dar la 1788 încetă.

La anul 1787 apărut în Viena „*Magyar Kurir*“ care încetă la 1834.

Au mai apărut încă multe gazete dar singur „*Hazai és külföldi tudósítások*“ din Pesta av' o viață mai lungă (1806—1842) celelalte nu putură trăi mai mult decât 5—6 ani, atât pontru lipsa de abonenți și prin urmare de sprijinul material, cât și în urma greutății cu care aveau redactorii de a s' lupta în urma censurei riguroase de pre acol timp. E lucru ușor de priceput că în urma acesteia gazetele erau preste tot monotoano și așa nici vorbă nu putea fi de o concurență cu gazetele Germaniei.

La anul 1825 apărut „*Jelenkor*“ care abătându-se dela sistemul de până aici încep' a s' ocupa mai cu fundament cu afacerile publice, cu întâmplările și noutățile de prin orașele din patrie etc. n' suindu-s' a fi apostolul neologismului. La 1841 apărut „*Pesti Hirlap*“ care întroc'ut

și pre Jelenkor și care f' o foaie întru toate coresponzătoare timpului de atunci. Ideile publicate acolo de Kossuth Lajos (fiind noau') au provocat o luptă politică a cărei urmare fu că Landerer editorul vienez i-a detras redactarea foiei și a concretizat-o lui Szalay László. Acesta fu primul paș care în scurt f' urmat de toate celelalte foi politico cari apăreau în țară. Aceasta av' efect mare și asupra literaturii. ceea ce s' vede de acolo că în scurt timp vedem apăr'nd mai multe foi literare, așa aflăm la 1833 „*Regélő*“ care la 1847 s'a transformat în foaie de modă. La 1847 apare „*Magyar szépirodalmi Szemle*“ redactat de Erdélyi János ca organ de publicitate al societății »Kisfaludi.«

Anul 1848 a adus ștergeroa censurei, care evenem'nt a luat lanțurile puse pre mânilo jurnalisticeei. Resultatul s' v'z' indată, nefiind ele obligate a presenta toate comunicatoale censurei încep' a apărea mulțime de foi. Așa s' făc' din Pesti Hirlap: Budapești Hiradó, Jelenkor, Nemzet, foi de zi. au apărut multe foi noau' cum sunt d. e. Márczius tizenötödike, Esti Lapok, Népelem, Rádical-lap, Kossuth Hirlapja, Közlöny Honvéd (Cluj), Szabadság (Cluj), apoi Figyelmező (Poju), Alföldi Hirlap (Debrecezen), Arad, Brassó etc. etc. În Kassa a apărut prima foaie ilustrată: „*Képes Ujság*“ și în Budapesta prima foaie humoristică „*Chári-vári*“. Erump'nd înse resbelul în toate părțile, scriitorii pun'nd la o parte lira au luat arma la mână și au grăbit întru apărarea patriei a cărei urmare fu aceea că atât foile literale cât și cele de specialitate au încetat a mai apărea. După finea resbelului avură a s' lupta cu puterea care nu cunoștea limbă și desprețuiea naționalitatea și tot ce era maghiar. A redacta foaie maghiară nu era permis decât celor »probați și nedescrodițați« și cu toate că censura s' practisa ulterior, erau totuși espuși la nonum'rate șicanări. Foaiea oficioasă „*Magyar Hirlap*“ fu infrumsoțată cu Vulturul austriac și prin' concediunea că s' poată publica ordinațiunile gormâne din

¹⁾ Vezi 5 exemplare în Muzeul național din Budapesta. — I. C. P.

Viena și în limba maghiară și să poată publica vestile aprobate de poliție. Găsim în Pojun „Figyelmező” apoi „Hölgyfutár” și „Religio” ear alte foi în acest timp de tristă memorie nu găsim.

Dar naționalitatea maghiară care fii în stare a trăi 1000 de ani fără a-și lăpăda limba, nu fii germanizată nici în acest period de grea probă căci vezând redactorii că abononții unul după altul abzie au început pre lângă tot neceasul a serio în spirit național și astfel calea arătată prin deceniul al cincolon de *Pesti Napló* fu urmată în curând de toate foile ce existau și de toate celea ce au apărut de nou. Că în foi nu a fost lipsă o lucru foarte natural. Nu voiu enumera aici cu numele fiecare foaie, căci cadrele acestei repriviro nu permit aocasta ci mă mulțămose a comunica că: foi de zi au apărut în 1860: 2, 1861: 1, 1863: 1, 1867: 4, 1868: 1, 1869: 2, 1870: 1, 1871: 2 (Kelet — Cluj), 1872: 3, 1874: 2, ear de aici în colo nu cred de lipsă a mai aminti — o de însemnat că numerii amintiți în samnă numai numărul foilor apărute de nou — căci ar fi pro mare listă.

Până la anul 1874 au apărut afară de aceste 33 foi politice septămânale.

Literatura pre la anul 1850 abstrăgând de »Hölgyfutár« era avisată la o singură revistă care apărui mai întâi sub numele „Magyar Emléklapok” mai târziu sub titlul „Magyar Irók füzetei” și la finea aceluiaș an „Pesti Röpvok” și „Pesti ivok” dar în fie-care cas și sub fie-care titlu fii oprită. Acestora urmă la 1852 Budapesti Viszhang, Családi Lapok, Csokonai Lapok; la 1853 Szépirodalmi Lapok, Divat csarnok, Déliláb; 1854 Vasárnapi Ujság, 1855 Nefelejts; 1857 Szépirodalmi közlöny, Növilág, Napkelet; 1859 Képes Ujság; 1860 Szépirodalmi figyelő, Pesti hölgy divatlap, Családi kör, 1863 Koszoru; 1864 Fővárosi Lapok; 1865 Hazánk és a külföld, Magyarország és a nagyvilág; 1866 Képes Világ, Magyar Bazár, A Divat; 1871 Figyelő; 1873 Athenium; 1874 Budapesti Bazár; 1876 Hölgyfutár (Cluj), 1877 „Petőfi” társaság lapja, Hölgyok lapja; 1879 Képes Családi La-

pok, Koszoru; 1880 Ország Világ; 1883 Magyar Figaro 1888 Divat Salon; 1889 Magyar Szemle; 1890 A Hét; 1891 Élet; 1892 Magyar Geniusz; 1894 Jókai, A külföld; 1895 Uj Idők, Magyar Szalon, Élet és Irodalom etc. etc.

Intre foile humoristice prima fii „*Üstökös*” 1858 apoi urmară la anul: 1860 Bolond Miska; 1861 Garabonczas Diák, Bohócz, Tatár Péter, Fekete Lovas; 1863 Diogenes, Handabanda, 1865 Ördög Naplója, Füle Bagoly; 1866 Baktor; 1867 Kétféjü Sárkány, Ludas Matyi, Denevör; 1868 Buzogány, Borsszem Jankó, Kandi Klári, Pecsovies; 1868 Darázs; 1871 Mátyás Diák; 1872 Csodabogár, Bolond Istok, Obsitos; 1877 Cigarette, Darázs; 1882 Garabonczias Diák (Győr); 1886 Uambátyám; 1887 Mehet!; 1888 Mátyás Diák; 1893 Herkó Péter; 1894 Kakas Márton; 1896 Virgács (Cluj) etc.

Intre foile bisericești și școlastice primul loc il ocupă „*Magyar Sion*” la a. 1838, aceasta în semestrul al doilea să prefăcu în „*Sion*” și la 1840 încetă. „*Religio és Nevelés*” fundată la 1841 continuă sub numele „*Religio*”; afară de aceste mai apărură încă: Népnevelők lapja, Néptanítók lapja, Országos középiskolai tanáregyleti közlöny, Kisednevelés, Kis lap, Hasznos Mulattató, Lányok Lapja, Népnevelő, Az ón ujságom, Kis Világ, Nemzeti Iskola, Tanítók Lapja, Magyar Lányok, etc. etc. Dintre foile de specialitate, cele esistente azi au apărut în ordina următoare: Gazdasági Lapok, Orvosi Hetilap, Vadász és Versenylap, Gyógyászat, Gyógyszerész Hetilap, Jogtudományi közlöny, Posta közlöny, Typographia, Vasuti és közlekedési közlöny, Falusi Gazda, Borászati Lapok, Pénzügyi közlöny, Építő Ipar, Korvina, Községi Közlöny, Magyar tisztviselő, Vadász lap, Vállalkozók lapja, Büntető Jog tára, Magyar kereskedők lapja, Magyar pénzügy, A Jóg, Magyar közigazgatás, Színészek lapja, Magyar Dohány-Ujság, Ügyvódek lapja, Vendéglősök lapja, A főváros, Gyógyszerészi közlöny, Katonai lapok, Zenelap, Harmonia, Kovácsipar Szakközlöny, Technologiai lapok, Tüz-

rendészeti lapok, Magyar fém és gépípar, Kőfaragó, Magyar pénzgyőr, Vizügyi és Hajózási közlöny, Czimbalmozók folyóirata, A Czipész, A gyümölcskertész, Magyar utazó, Kereskedő, Vasut, Asztalosok lapja, Italmérés, Magyar Cukor Ipar, Fodrások és Borbolyok Szakközlönye, Mészárosok és Hentesek lapja. Szabók Szaklapja, Sport Világ, Bőripar, Divatuj-ujság, Könyvkiadók lapja, Magyar bőr-ípar, Magyar fakereskedők, Magyarországi Sütőmunkások lapja, Molnárak lapja, Rendőri Lapok, Szőlészeti Uj-ság, Földmívelési Értesítő, Köztelek, Tarifa-uj-ság, Magántisztviselők lapja, Ügy-védok közlönye, Vendéglősök lapja, Bá-nyászati és Borászati lapok, 1848—49 Történelmi lapok, Fényképészeti lapok, Erdőőr, Mezőgazda, Turisták lapja, Tu-rista közlöny, E. M. K. E., Millenium etc. etc.

Intre foile periodice prima fu „*Erdélyi Muzeum*“ a lui Döbrentey Gábor (1813) cărei i urmă la 1817 Tudományos gyűjtemény, 1827 Élet és Literatura, Mazarion; 1830 Kritikai lapok; 1834 Tud. Akad. Tudománytára; 1840 Tud. Akad. Értesítője; Orvosi Tár, Budapesti Szemle; 1850 Uj Magyar Muzeum; 1853 Falusi Esték; 1855: Család könyve, Magyar Nyelvészet, Magyar Nép Könyvtára, Magyar nép könyve; 1857 Budapesti Szemle, Sárospataki füzetek; 1858 Hazánk; 1862 Magyar Tud. Értekező; 1863 Magyar Sion. Afară de aceste au mai apă-rut dela 1863 până azi o mulțime de reviste cari sustau și până azi, dar a că-ror număr fiind prea mare voi comunica numai pre cele mai însemnate dintre ele. Erdészeti lapok, Nyelvtudományi közle-mények, Gyorsírászati lapok, Századok, Természettudományi Közlöny, Földtani Közlöny, Magyar Nyelvőr, Magyar Könyv-szemle, Polgári Iskola, Egyetemes Phi-ologiai Közlöny, Történelmi Tár, Nem-zeti Nénevelés, Magyar Szalon, Magyar Philotophiai Szemle, Böleseleti folyóirat, Katholikus Szemle, Protestáns Szemle, Ethnographia, Irodalomtörténeti Közle-mények, Mathematikai és Phisikai La-pok, Otthon, Atheneum, Magyar Paeda-

gogia, Történelmi és Régészeti Értesítő, Orvos-Természettudományi Közlöny, Ma-gyar növénytani lapok, Erdélyi Muzeum, „*Ungaria*“ (cu adausul Magyar-Román Szemle), Magyar Igazságügy, Veterina-rius, Turul, Magyar Ipar, Művészi Ipar, Egészség, Magyar nyomdúszat, Hadtör-ténelmi Közlemények, Magyar Orvosi Ar-chivum etc. etc.

Pentru a putea avea un chip clar despre sporirea gazetelor precum și des-pre influința timpurilor asupra desvol-tării jurnalistice, comunicăm aici puțino date statistice. Au apărut cu totul în limba maghiară :

la anul 1840 —	26	gazete
„ „ 1847 —	33	„
„ „ 1848 —	86	„
„ „ 1850 —	9	„
„ „ 1854 —	20	„
„ „ 1861 —	52	„
„ „ 1862 —	65	„
„ „ 1863 —	80	„
„ „ 1864 —	70	„
„ „ 1865 —	75	„
„ „ 1866 —	81	„
„ „ 1867 —	80	„
„ „ 1868 —	140	„
„ „ 1869 —	163	„
„ „ 1870 —	146	„

In anul	Mag.	Gor-mâne	In alte limbi	La olaltă
1871	164	85	96	345
1872	198	—	—	—
1873	201	—	—	—
1874	208	—	—	—
1875	246	78	45	369
1876	240	—	—	—
1877	268	85	61	414
1878	281	—	—	—
1879	324	103	73	580
1880	368	—	—	—
1885	494	141	123	758
1890	636	—	—	—
1895	806	128	69	1003

După conținutul diferitelor foi au apărut în limba maghiară dela 1780 în-coaco :

Ziare politice	140
Reviste politico	254
Foi ilustrato	59

Foi bisericești și școlastico . . .	199
Foi literare și mixte	247
Foi humoristico	146
Foi de specialitate	651
În provincie	670
Foi de anunțuri	80
Anexe mixte	192
Reviste	761
Suma:	3399

Având o literatură jurnalistică așa bogată de sine să înțeleg că au început a se gândi și la adunarea și plasarea acestora. Aceasta fu cauza din care ministrul Augustin Trofort a înființat „biblioteca de gazete” ca o secțiune separată a bibliotecii muzeului național din Budapesta denumind de bibliotecar suprem al acestei pre bărbatul erudit *Insif Szinyei* — după care am scris și eu articolul present — care nu numai că adună ga-

zetele aflătoare în capitală ei fiind trei ani de zile călătorie prin țară adunând și scrutând după esemplarele ce lipseau, așa că biblioteca de gazete înființată abia la 1888 cu finea anului 1895 posedea :

În l. maghiară	2017
În l. germană	329
În alte limbi	105

La olaltă: 2181

Insemnătatea acestei instituțiuni o superfluu a o aprofia după ce cetitorii revistei noastre ce ipso o cunose și o pot presupune.

Ca închiero amintesc încă că »biblioteca de gazete« a muzeului din Pesta azi ocupă locul prim în întreaga Europa în ce privește aranjamentul și întoemirea precum și abundența esemplarelor.

I. C. Pop.

UN CUVÎNT DESPRE MILENIU. Cluj

Eacă-ne trecuți preste acel mare evenemânt care în viața unei națiune e de mare însemnătate.

Serbarea milenară e un ce rar în șirul și viața națiunilor.

Oare este serbare căreia să-i compeată mai cu drept numele de »serbătoare de bucurie« ca acestei serbare de mare importanță?

Și dacă aruncăm o privire asupra istoriei universale, vom afla, că cu fiecare ocaziune a unui iubileu sau serbare mare se dau amneșii, agrățiări se proclama frățietate și egalitate.

Și oare ce proclamară serbătorile milenare? nimic alta decât frățietate între toate popoarele locuitoare în iubita noastră patrie comună fără de privire la naționalitate și limbă.

Apoi e mirare că noi ne făceam în trecut câte și mai câte idei despre așa numita „idee de stat maghiar?” și eacă esposiția ne-a arătat cum putem noi fi un a, fără a ne ascunde originea, fără a abzice de limba noastră maternă și fără a fi sillți să ne ascundem numele naționalității noastre.

Acolo e satul esposițiunei; au lăsat afară casele române? Au negligat prezentarea costumelor naționale, a veștmintelor și porturilor noastre? Au ascuns doară istețimea industriașilor, economilor preste tot a lucrătorilor români?

— — Rspunsul este atât la aceste cât și la alte multe întrebări de aceste: NU!

Nu, căci acolo aflăm casle românești cu toate aranjamentele lor

naționale, acolo aflăm costumele și porturile diferite, acolo aflăm tot ce produce mâna iscusită a economului și acul dextru al româneuței noastre.

Deci fără a merge mai departe ușor putem conchide că scopul stăpânirii nici fu, nici e și nici nu poate fi: a conturba popoarele patriei noastre în lucrul lor pacinic, a le face să uite tradițiunile lor străbune, a le face să-și neglige sau părăsască limba lor maternă și dătinile lor strămoșești cari le-au păstrat atâți seclii. Nu, scopul este singur acela ca pre toți să i învețe a-și iubi patria concentrând pre toți membrii culți ai tuturor naționalităților în un centru solidar al culturai maghiare carea deja și are locul bine meritat, în solidaritatea și aula culturilor apusene.

Acesta este — după părerea mea — scopul „ideii de stat maghiar“ și nu altul.

Dacă ne revocăm în memoria sărbătorile milenare, dacă calculăm mulțimea de popor român, studenți, preoți, învățători, profesori, honorațiori etc. cari au cercetat espusețiunea; nu putem decât a zice că în adevăr nime nu tinde după ce e al nostru ci numai ne arată calea cum putem realiza zisa poetului:

Unde-i unul nu-i putere
La nevoi și la durere
Uunde-s doi puterea crește
Și dușmanul nu 'ndrăznește.

Sum de părere, că toți cei ce au fost la esposiție vor afla că numai acesta poate fi scopul urmărit și toți lăudând zélul aranjătorilor acestei esposițiuni vor zice cu mine dinpreună:

Hai, cu finea esposiției
Să 'nvirtim hora frăției
Pre pământul Ungariei!

Patriotul.

UN VIS.

Visatu-m'am cu tine . . .

Visatu-m'am cu tine
Că zile dulci senine,
Noi ambii am trăit;
Că tu cu o ardoare
Pě mine cu amoare
Din suflet m'ai iubit.

Ocean de fericire
Au fost a noastre zile
Ce scursusau cu dor,

Și eu eram în lume
Cu-al tēu plăpënd, scump nume,
Cel mai mulțēmitor.

Dar vai, că deodată
Amorul nostru eată
Făr milă ne-au lăsat.
De-atunci în pribegire
Trăim noi făr' iubire . . .
Ce trist m'am înșelat,
Păcat că n'am visat!

Adalbert Pituc.